

دانشگاه باقر العلوم علیه السلام

دانشکده : علوم اجتماعی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته : تاریخ اسلام

عنوان :

سیره اقتصادی امیر المؤمنین علی علیه السلام در تولید

استاد راهنما :

دکتر سید حسین فلاح زاده

استاد مشاور :

دکتر سید هادی عربی

نگارش :

مصطفی کریمی

شهریور 1393

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقدیم به پیشگاه مقدس خداوند متعال جل جلاله

و تقدیم به محضر اهل بیت علیهم السلام؛ پدران امت اسلام، خاتم الانبیاء پیامبر اعظم محمد مصطفی صلی الله علیه و آله و امیرالمؤمنین یعسوب الدین قائد الغر المحجلین الوصی الوفی الصدیق الأكبر الفاروق بین الحق و الباطل امام علی علیه السلام - که این پژوهش راهی است برای شناخت بیشتر از شخصیت ایشان - و پاره تن رسول خدا حضرت فاطمه زهرا سلام الله علیها و فرزندان معصوم ایشان صلوات الله علیهم اجمعین

و تقدیم به ارواح مکرم علماء و شهدای اسلام و شاگردان مکتب علوی که با علم و عمل در راه دین جان فشانی نموده و پرچم برافراشته اسلام را عرصه به عرصه تا عصر ما پاسداری نمودند تا در سایه سار آن، جرعه‌ای از معارف حق در جان ما فرو نشیند و این راه پر فروغ ادامه یابد.

الحمد لله رب العالمين و صلى الله على محمد و آله الطيبين الطاهرين

حمد و سپاس پروردگاری را سزااست که خلقت را آغاز نمود و سپس هدایت فرمود. و رسولی را از میان خلق برگزید که از جنس بشر باشد و او را اسوه حسنه برای خلق قرار داد و سپس دین کاملش را با گزینش وصی بر حق رسول خدا ، با نصب امیرالمؤمنین علیه السلام به امامت و ولایت امت به اکمال رساند و نعمتش را اتمام نمود .

و با تقدیر و تشکر از والدین بزرگواریم و تمام عزیزانی که در تدوین این پژوهش مرا یاری رساندند؛ مسئولین محترم آموزشی و پژوهشی دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام و همه اساتید بزرگواری که از محضر ایشان بهره بردم. به خصوص جنای آقای دکتر سید حسین فلاح زاده و جناب حجة الاسلام و المسلمین دکتر سید هادی عربی ، که به عنوان استاد راهنما و استاد مشاور در بهتر انجام شدن این پژوهش نقش بسیار ارزنده ای داشته اند.

چکیده :

مسئله تولید از مسائل بسیار مهم اقتصادی است که در سخنان و سیره عملی امام علی علیه السلام به آن توجه شده است. در این پایان نامه سعی شده با تحقیقی بین رشته‌ای (تاریخ و اقتصاد) ، موضوع تولید با توجه به مؤلفه‌های اقتصادی آن ، در سخن و سیره اقتصادی امام علی علیه السلام مورد بررسی قرار گیرد و با تحلیلی مناسب، به اصول ، روش و سیره اقتصادی آن حضرت در تولید دست یافته و این بخش از نظام اقتصادی اسلام را به صورت شفاف تر بیان نمود. مهمترین مؤلفه‌های تولید که در سخنان امام علی علیه السلام مورد بررسی قرار گرفته عبارتند از : انگیزه و هدف از تولید ، عوامل تولید (منابع طبیعی ، منابع انسانی و کار ، سرمایه ، مدیریت)، روش های تولید ، انواع تولید ، جایگاه تولید در مبانی اعتقادی و اخلاقی و وظایف حکومت اسلامی نسبت به بخش تولید. همچنین اقدامات و فعالیت‌های عملی آن حضرت در کار و تولید اقتصادی ، ذیل دو بحث مورد بررسی قرار گرفته است : الف) بخش تولید کالا که به شغل‌هایی چون کشاورزی ، باغبانی ، احداث منابع آبی ، ریسندگی و صنعت ، پرداخته شده است. ب) بخش تولید خدمات که شغل‌هایی چون کارگری و کمک در خانه ، خدمات اجتماعی ، خدمات حقوقی ، خدمات نظامی و ... بیان شده است . در میان ویژگی‌های فراوان کار و تولید در سیره حضرت ، ارائه الگوی عملی کار و تولید در جنبه‌های مختلف آن ، به تمامی مردم و خصوص پیروان مکتب تشیع ، از مهمترین ویژگی‌ها به‌شمار می‌رود.

کلید واژه :

سیره - اقتصاد - کار - تولید - امام علی علیه السلام - سیره اقتصادی

فهرست مطالب

1	فصل اول : کلیات و مفاهیم .....
2	الف) طرح تفصیلی پایان نامه .....
6	ب) مفاهیم .....
6	سیره .....
7	اقتصاد .....
12	سیره اقتصادی .....
13	تولید .....
16	ج) مؤلفه‌ها و مسائل اصلی تولید .....
21	نتیجه گیری فصل اول .....
22	فصل دوم : تولید در نظام‌های اقتصادی .....
23	مقدمه .....
24	الف) تولید در نظام اقتصادی سرمایه داری .....
30	ب) تولید در نظام اقتصادی مارکسیسم .....
36	ج) تولید در نظام اقتصادی اسلام .....
50	نتیجه گیری فصل دوم .....
51	فصل سوم : جایگاه تولید در اندیشه امام علی (علیه السلام) .....
52	مقدمه .....
52	الف) تأثیر مبانی اعتقادی و اخلاقی بر تولید .....
52	تأثیر مبانی اعتقادی در تولید .....

- 53 ..... رابطه تولید با زهد و دنیاگرایی
- 56 ..... جایگاه حرص و قناعت در مقدار تولید
- 61 ..... جایگاه توکل و تقدیر رزق در تولید
- 62 ..... خوش خلقی و مدارا کردن
- 63 ..... غرور و سرمستی در هنگام توانگری
- 64 ..... امانت‌داری در تولید
- 64 ..... نحوه برخورد با تولید کننده و کارگر
- 65 ..... (ب) اهمیت، انگیزه و اهداف تولید
- 67 ..... (ج) عوامل تولید
- 67 ..... 1- منابع طبیعی
- 69 ..... 2- منابع انسانی و ویژگی‌های کار
- 70 ..... جایگاه و ویژگی‌های تولید کننده
- 71 ..... تشویق به کار و تولید و نکوهش از بی‌کاری و تنبلی
- 73 ..... مهارت و کیفیت در کار
- 75 ..... هماهنگی کار با علم و فطرت
- 76 ..... صبر و پشتکار در کار و تولید
- 77 ..... 3- سرمایه
- 79 ..... 4- مدیریت تولید
- 80 ..... نظم و وقت‌شناسی
- 81 ..... برنامه‌ریزی و تدبیر

82	سازماندهی و نظارت
83	(د) روش های تولید
85	(ه) انواع تولید
86	زراعت
86	دامداری
86	صنعت
87	تجارت
88	بهره برداری از دریا
88	شغل های دیگر تولیدی - خدماتی
89	(و) وظایف حکومت اسلامی نسبت به بخش تولید
89	عمران و آبادانی و فراهم کردن زیرساخت های تولید
92	حمایت از تولید و ایجاد کار و اشتغال
94	عدالت اقتصادی در تولید
95	امنیت اقتصادی
97	برخورد مناسب با تولیدکنندگان
98	برنامه ریزی و نظارت بر تولید
99	نتیجه گیری فصل سوم
100	فصل چهارم: اقدامات و فعالیت های امام علی (علیه السلام) در زمینه تولید
101	مقدمه
102	(الف) اقدامات و فعالیت های امام علی (علیه السلام) در زمینه تولید محصول
102	1- زراعت

103	2- باغبانی.....
105	3- احداث و توسعه منابع آبی.....
109	4- زمین داری.....
113	5- صنعت .....
115	ب) اقدامات و فعالیت‌های امام علی (علیه السلام) در زمینه تولید خدمات.....
115	1- کارگری .....
117	2- کار و خدمات مربوط به منزل .....
119	3- خدمات نظامی .....
120	4- خدمات فرهنگی .....
123	5- خدمات حقوقی و قضائی.....
124	6- خدمات حکومتی و اداری.....
125	7- خدمات اجتماعی.....
127	8- خدمات رفاهی.....
128	9- خدمات بازرگانی .....
131	نتیجه گیری فصل چهارم .....
132	نتیجه گیری پایان نامه (ویژگی‌های اصلی سیره اقتصادی امام علی علیه السلام در تولید) .....
150	پیشنهادها .....
151	فهرست منابع .....
152	منابع فارسی .....
154	منابع عربی .....

فصل اول : کلیات و مفاهیم

الف) طرح تفصیلی

بیان مسأله :

یکی از نیازهای اساسی در زندگانی انسان ، توجه به ابعاد اقتصادی زندگی است. در همه نظام‌های اقتصادی ، بخش‌های مختلفی چون تولید ، توزیع و مصرف در نظر گرفته می‌شود که تولید و به تبع آن کارهای تولیدی ، از جایگاه بسیار مهمی برخوردار است و زیربنای دیگر بخش‌ها به حساب می‌آید.

اهمیت تولید نه تنها در دیگر نظام‌های اقتصادی بلکه در نظام اقتصادی اسلام نیز محرز است. خداوند متعال در قرآن کریم می‌فرماید : « هُوَ أَنشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا »؛¹ او خدایی است که شما را از زمین آفرید و آبادانی و عمران زمین را از شما خواست.

در سیره پیشوایان اسلام نیز کار و تولید از جایگاه بسزایی برخوردار بوده است. نظر به روایات وارده از امام علی علیه السلام در حوزه تولید و فعالیت‌های آن حضرت در این زمینه، بررسی سیره اقتصادی ایشان از این جهت می‌تواند مورد پژوهش قرار گیرد. در این پایان نامه ، با توجه به اهمیت تولید ملی از یک سو ، و جایگاه نمونه امیرالمؤمنین علی علیه السلام در میان شیعیان و مردم ایران از سوی دیگر، اندیشه اقتصادی امام علی علیه السلام در زمینه تولید و اقدامات عملی ایشان در این مورد بررسی خواهد شد.

اهمیت ، فایده و اهداف تحقیق :

---

¹ سوره هود(11) ، آیه 61

1- نیاز جامعه کنونی ایران به تولید ملی با توجه به تحریم‌های اعمال شده از سوی بیگانگان و نیز عنایت رهبر معظم انقلاب و مسئولین نظام به تقویت و حمایت از تولید ملی و کار و سرمایه ایرانی.

2- بازشناسی ابعاد ناشناخته و کمتر شناخته شده سیره امام علی علیه السلام در عرصه اقتصاد و تولید

3- بیان و تحریری تازه از سیره اقتصادی امام علی علیه السلام با تکیه و تمرکز بر تولید، درسیره آن حضرت.

سابقه تحقیق :

هرچند در ارتباط با موضوع کلی سیره اقتصادی امام علی علیه السلام، تحقیقاتی وجود دارد - که برخی از آنها عبارتند از : کتاب سیره اقتصادی امام علی علیه السلام تألیف سیدرضا حسینی، کتاب نظام اقتصاد علوی تألیف احمدعلی یوسفی، کتاب امام علی علیه السلام و اقتصاد تألیف محمد دشتی و پایان‌نامه بررسی معیارهای عدالت اقتصادی در سیره علوی تألیف اردلان بهرامی - اما در بیشتر این آثار، ضمن بیان کلیاتی از سیره اقتصادی امام علی علیه السلام و پرداختن به جنبه‌های مختلف آن، بحث تولید به اختصار بیان شده است. بر این اساس پایان‌نامه حاضر می‌تواند پژوهش تازه‌ای در این زمینه به حساب آید.

سوالات تحقیق :

سؤال اصلی : تولید در سیره اقتصادی امام علی علیه السلام به لحاظ نظری از چه جایگاهی برخوردار بوده و اقدامات عملی آن حضرت در این عرصه چگونه بوده است؟

سوالات فرعی :

الف) در نظام‌های مختلف اقتصادی تولید از چه اهمیتی برخوردار است؟

ب) تولید در اندیشه امام علی علیه السلام چگونه انعکاس یافته است؟

ج) اقدامات و فعالیت‌های عملی امام علی علیه السلام در زمینه تولید چگونه بوده است؟

فرضیه های تحقیق :

در سیره اقتصادی امام علی^{علیه السلام} ، تولید به لحاظ نظری از اهمیت فراوان و برجسته‌ای برخوردار بوده است و علاوه بر آن ، امام علی^{علیه السلام} اقدامات عملی قابل توجهی در عرصه تولید اقتصادی داشته‌اند.

پیش فرض های تحقیق :

1- آموزه های اقتصادی در زمینه تولید ، در سیره امام علی^{علیه السلام} وجود دارد.

2- سیره امام علی^{علیه السلام} برای مسلمانان و به خصوص شیعیان از حجیت و اعتبار برخوردار است.

روش انجام تحقیق :

1-13. نوع روش پژوهش : توصیفی ⊗ همبستگی O تجربی O تاریخی ⊗ علی O

2-13. روش گرد آوری اطلاعات : میدانی O کتابخانه ای ⊗

3-13. ابزار گرد آوری اطلاعات : پرسشنامه ای O مصاحبه O مشاهده O فیش ⊗

روش تجزیه و تحلیل اطلاعات :

در این تحقیق ابتدا گزارش‌های مختلف راجع به موضوع ، از منابع متعدد به دست آمده و با دسته بندی مطالب ، به توصیف و بررسی آنها پرداخته شده است.

سازمان دهی تحقیق :

فصل اول : کلیات و مفاهیم

فصل دوم : جایگاه تولید در نظام های اقتصادی (در این فصل تولید در سه نظام اقتصادی مارکسیسم ، سرمایه داری و اسلام مورد بررسی قرار می گیرد .)

فصل سوم : جایگاه تولید در اندیشه امام علی^{علیه السلام} (در این فصل تأثیر مبانی اعتقادی و اخلاقی بر تولید ، اهمیت ، انگیزه و اهداف تولید ، عناصر تولید ، روش های تولید ، انواع تولید و وظایف حکومت اسلامی نسبت به بخش تولید بیان می شود .)

فصل چهارم : اقدامات و فعالیت های امام علی علیه السلام در زمینه تولید (در این فصل اقدامات و فعالیت های امام علی علیه السلام در زمینه تولید محصول و خدمات بیان می گردد.)

نتیجه گیری (ویژگی ها و نکات اصلی سیره اقتصادی امام علی علیه السلام در تولید)

ب) مفاهیم

برای پرداختن به سیره اقتصادی امام علی^{علیه السلام} در تولید که بیان کننده نگاه اسلام به بحث مهم تولید است؛ ابتدا لازم است برخی از کلمات و مفاهیمی که دارای معانی مختلف است و یا ممکن است فهم متفاوت و گوناگونی نسبت به آنها وجود داشته باشد؛ شرح داده شود تا معنای مورد نظر در این پایان نامه روشن گردد. در این فصل واژه سیره، اقتصاد، تولید و غیره مورد بررسی قرار گرفته و در ادامه مؤلفه‌های تولید ذکر می‌گردد.

1- سیره

یکی از لغات اصلی این تحقیق، سیره است. سیره در اصل، واژه‌ای عربی از ماده «سیر» است و در لغت به معنای سنت، حالت، هیئت، راه و روش معنا شده است و در زبان متداول بر داستان و قصه اطلاق می‌شود.¹

اما واژه سیره در معنای اصطلاحی و آنچه که در عمل مورد استفاده قرار گرفته است؛ اندکی با معنای لغوی آن متفاوت است. تقریباً در تمام منابع تاریخی قدیم و نیز بیشتر کتب پژوهشی جدید، سیره مترادف با تاریخ و سرگذشت زندگی افراد دانسته شده است. البته با کمی دقت می‌توان فهمید که مترادف دانستن سیره با تاریخ اشتباه می‌باشد. همچنان‌که شهید مطهری آورده است: «سیره در زبان عربی از ماده سیر است. سیر یعنی حرکت، رفتن، راه رفتن. سیره یعنی نوع راه رفتن. سیره بر وزن فعله است و فعله در زبان عربی دلالت بر نوع می‌کند. سیر یعنی رفتن، رفتار؛ ولی سیره یعنی نوع و سبک رفتار. این کتاب‌هایی که ما به نام سیره داریم؛ سیر است نه سیره مثلاً سیره حلبیه سیر است نه سیره؛ اسمش سیره هست ولی واقعه سیر است. رفتار پیغمبر نوشته شده است نه سبک پیغمبر در رفتار، نه اسلوب رفتار پیغمبر، نه متد پیغمبر.»²

¹ رک: لسان العرب، ج 4، ص 389 و قاموس قرآن ج 3، ص 361 و مجمع‌البحرین، ج 3، ص 340 و فرهنگ ابجدی، ص 508 و المفردات فی غریب القرآن، ج 1، ص 433 و المصباح المنیر، ج 2، ص 299 از نرم افزار جامع الاحادیث مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور)

² مرتضی مطهری، سیری در سیره نبوی، چاپ 47، انتشارات صدرا، 1387، ص 45

در نگاه برخی از اساتید ، مراد از سیره ، اصول حاکم بر رفتار دانسته شده است و این معنایی خاص از سبک رفتار است. به عبارت دیگر سیره ، اصول و قوانینی می باشد که حاکم بر رفتار آدمی است. در صورتی که مراد از سیره این معنا باشد ؛ لازم است در تحقیقاتی که در مورد سیره اهل بیت علیهم السلام انجام می گردد، علاوه بر عمل ، احادیث اهل بیت علیهم السلام هم مورد توجه قرار گیرد ؛ چراکه ذکر وقایع و زندگینامه اهل بیت علیهم السلام ، به تنهایی گویای آن اصول و قوانین نیست و لازم است حتما به سخنان ایشان مراجعه داشت تا آن اصول و قوانین دقیق تر بدست آید . البته معنای یادشده از سیره، معنایی شاذ به شمار می رود و معنایی که در زمان معاصر از سیره اهل بیت علیهم السلام فهمیده می شود و بیان می گردد همان سبک رفتار یا سبک زندگی اهل بیت علیهم السلام است .

نکته قابل توجه در اینجا آن است که هرچند بنا به نظر مشهور ، سیره اختصاص به سبک رفتار دارد ؛ اما در عمل ، وقتی می خواهیم سیره عملی معصومین علیهم السلام را بیان کنیم و راه و روش ایشان را در موضوعی خاص استنباط نمائیم ؛ ناچاریم برای تکمیل بحث به گفتار ایشان نیز توجه داشته باشیم تا مواردی که در تاریخ زندگانی حضرات معصومین علیهم السلام از قلم افتاده ، به واسطه سخنان ایشان تکمیل شود و در مجموع بتوان گفت که سیره و سبک زندگی ایشان در این موضوع خاص این چنین است .

بنابراین در این تحقیق ، برای دستیابی به سیره اقتصادی امام علی علیه السلام در تولید ، هم به رفتار و هم به گفتار امام علی علیه السلام استناد می شود و معنای سیره با اندکی مسامحه ، شامل گفتار و سخنان آن حضرت نیز می گردد. رفتار نیز هم شامل اقدامات و فعالیت های اقتصادی خود حضرت و هم فعالیت ها و موضع گیری اقتصادی حضرت در مورد اطرافیان شان می باشد.

2- اقتصاد

اقتصاد در لغت به معنی میانه روی است و در اصطلاح ، تعریف های مختلفی از آن ذکر شده است. یک تعریف آن است که ؛ اقتصاد ، کارها و فعالیت هایی است که به ارائه کالاها و خدمات جهت تأمین نیازها و رفع حاجت های انسان می انجامد.¹

¹ ر.ک ؛ محمد یوسف حریری ، اسلام و نظام های اقتصادی ، انتشارات امیری ، 1362 ، ص 14

« اقتصاد یک جامعه به دو علت وجود پیدا می کند. اول اینکه ، نیازها و خواسته های بشر برای کالا و خدمت نامحدود است. دوم اینکه منابع تولید که باید کالاها و خدمات به وسیله آنها تولید شود محدود می باشد. مسلم است که با درخواست های نامحدود و منابع تولید کمیاب ، بشر قادر به تأمین و ارضاء کلیه نیازهای خود نمی باشد. زیرا با منابع تولید کمیاب نمی توانیم هر چیزی که می خواهیم تولید نمائیم. در اینجا است که اقتصاد یک جامعه باید نسبت به این امر تصمیم بگیرد که چگونه منابع کمیابش را در راه تأمین حداکثر ارضاء ممکن نیازهای اعضاء جامعه به کار گیرد.»¹

انواع و اقسام اقتصاد

اقتصاد ، انواع و تقسیمات بسیاری دارد که با توجه به آنها ، تعریف اقتصاد متفاوت خواهد بود. بنابراین ، لازم است نگاهی به انواع و تقسیمات اقتصاد داشته باشیم تا به طور شفاف تر این مسئله را مورد بررسی قرار دهیم.

اقتصاد دستوری و بازار ، اقتصاد خرد و کلان ، علم اقتصاد و نظام اقتصادی (اقتصاد اثباتی و هنجاری) ، اقتصاد بسته و مبادله ای ، اقتصاد ایستا و پویا ، اقتصاد تحقیقی و ارزشی و تقسیم اقتصاد به تولید ، توزیع و مصرف ، از انواع یا تقسیمات اقتصاد بشمار می روند.²

در میان انواع و اقسام یادشده ، چند تقسیم از اهمیت بیشتری برخوردار است و برای شفاف شدن بحث ، نیاز است که توضیح داده شوند ؛ الف) تقسیم اقتصاد به علم اقتصاد و نظام اقتصادی ب) اقتصاد خرد و کلان ج) تقسیم اقتصاد به بخش های تولید ، توزیع و مصرف.

¹ حسن توانایان فرد ، مقدمه ای بر علم اقتصاد ، کانون نشر و پژوهش های اسلامی ، جلد اول ، ص 10

² برای آگاهی بیشتر به کتاب های ذیل مراجعه کنید : همان ، ص 53 و جان . پی . دال ، فرانک ارازم ، اقتصاد تولید ، ترجمه محمد رضا ارسلان بد ، چاپ اول ، تهران ، مرکز نشر دانشگاهی ، 1366 ، ص 7 و 8 و عبدالله جاسبی ، نظام های اقتصادی ، چاپ دوم ، تهران ، سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی ، 1364 ، ص 187 و ژوزف لاروزی ، نظام های اقتصادی ، ترجمه شجاع الدین ضیائیان ، مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران ، 2535 شاهنشاهی ، ص 5

علم اقتصاد و نظام اقتصادی

تقسیم اقتصاد به علم اقتصاد و نظام اقتصادی از مهمترین انواع یا تقسیمات در اقتصاد است؛ چراکه بحثی مبنایی به شمار می رود. در اینجا لازم است تفاوت این دو با هم به خوبی روشن شود و نیز اینکه در این تحقیق منظور از اقتصاد کدام یک است؟ البته لازم به یادآوری است که برای این دو نوع تلقی از اقتصاد، تعبیرهای مختلفی - مانند اقتصاد تشریحی و تحلیلی یا اقتصاد هنجاری و اثباتی و... - بیان شده است که همگی گویای یک معنا است و تعبیر نظام یا سیستم اقتصادی و علم اقتصاد، متداول ترین عبارت شمرده می شود.¹

« موضوع اساسی و واقعی علم اقتصاد به طور وسیع رشد کرده است، به طوری که ارائه دادن یک تعریف که وجوه مشترک کلیه تعاریف را در برداشته باشد کاری بس مشکل جلوه می کند. شاید به همین دلیل باشد که اقتصاددانان جدید بحث پیرامون تعریف علم اقتصاد را متوقف ساخته‌اند.»² در میان تعاریف متعدد علم اقتصاد، یکی از مهمترین تعاریفها چنین است: علم اقتصاد عبارتست از بررسی چگونگی استفاده از منابع کمیاب تولید، با کاربردهای متفاوت، برای تولید کالاهای گوناگون.³

در تعریفی دیگر آمده است: « مقصود از اقتصاد تحلیلی یا علم اقتصاد، دانشی است که رفتارهای بشری را در زمینه تولید، توزیع و مصرف، تجزیه و تحلیل می کند تا قدرت پیش بینی پدیده‌های اقتصادی را به دست آورد. کوشش دانشمندان در این علم این است که حوادث اقتصادی را تفسیر کنند، علل این حوادث را به دست آورده و ارتباط میان پدیده‌های اقتصادی را

---

¹ برای آگاهی بیشتر از تعبیرها و تعریف‌های مختلفی که برای علم اقتصاد و نظام اقتصادی، ذکر شده است می توان به کتب اقتصادی ذیل مراجعه نمود: حسن توانایان فرد، ص30 و 41 و ژوزف لازوژی، ص1 و عبدالله جاسبی، ص6 و سید محمد باقر صدر، اقتصاد ما (یا بررسی‌هایی درباره مکتب اقتصادی اسلام)، ترجمه محمد کاظم موسوی، جلد اول، انتشارات برهان و مؤسسه انتشارات اسلامی، 1350، ص 8 و 260

² حسن توانایان فرد، مقدمه ای بر علم اقتصاد، ص 14

³ رک؛ پل ساموئلسن - ویلیام نوردهاوس، اقتصاد، ترجمه علیرضا نوروزی - محمد ابراهیم جهان دوست، تهران، ناشر: مترجمان، چاپ موفق، 1373، جلد اول ص 35

کشف کنند، تا از این راه بتوانند نشان دهند که اگر تغییر خاصی در زمینه اقتصاد داده شود، چه نتایجی پیش بینی می گردد.¹

اما منظور از نظام اقتصادی چیست؟ مفهوم نظام، سه رکن اجزا، هدف ها و رابطه اجزا با یکدیگر در راستای اهداف را در بردارد. بیشتر تعریف های نظام اقتصادی، دربردارنده این سه رکن است. اختلاف تعریف های مزبور به طور عمده در تعیین اجزا و هدف های نظام اقتصادی است. بنابراین، نظام اقتصادی عبارت است از مجموعه ای از الگوهای رفتاری و روابط اقتصادی که شرکت کنندگان در نظام را به یکدیگر و به اموال و منابع پیوند می دهد و بر اساس مبانی بینشی و ارزشی مشخص، در راستای مقاصد معینی به صورت هم آهنگ سامان یافته است. بر این اساس نظام اقتصادی یک نظام رفتاری است و عناصر یا اجزای آن، رفتارها و روابط ارادی انسان ها در سه حوزه تولید، توزیع و مصرف است.²

در بیانی متفاوت از نظام اقتصادی، اینچنین آمده است که: «اقتصاد تشریحی از دو بخش احکام اقتصادی و نظام اقتصادی تشکیل یافته، که احکام اقتصادی تبلور نظام اقتصادی است و نظام اقتصادی، روح کلی آن احکام محسوب می گردد. احکام اقتصادی بیان آثار حقوقی و امر و نهی هائی است که به صورت مواد قانونی درآمده و برای اعمال اقتصادی و نتایج حقوقی آن فعالیت ها بیان شده است. با دیدن احکام اقتصادی یک جامعه می توان به نظام اقتصادی آن جامعه پی برد. نظام اقتصادی عبارت است از: طرح کلی و هماهنگی که خطوط اصلی ارزش های مورد نظر یک مکتب را در زمینه عدالت اجتماعی از بُعد اقتصاد نشان می دهد و مایه تمییز یک مکتب از این بُعد با سایر مکتب ها می گردد و احیانا جهت گیری اقتصادی یک جامعه را تعیین می کند.»³

توضیح علم اقتصاد و نظام اقتصادی به بیان شهید مطهری این گونه آمده است: «اقتصاد به معنی مسلکی که باید اتخاذ کرد اصول و مبانی اولیه ای دارد. اقتصاد از این نظر، اقتصاد عملی است؛ یعنی اینکه بهتر است قوانین اجتماعی بشر در زمینه حقوق اقتصادی و وظایف چگونه

¹ دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، درآمدی بر اقتصاد اسلامی، انتشارات مؤسسه در راه حق، 1363، ص 11

² رک؛ سید حسین میر معزی، نظام اقتصادی اسلام مبانی، اهداف، اصول راهبردی و اخلاقی، تهران، سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، 1389، ص 35 و 39

³ دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، درآمدی بر اقتصاد اسلامی، ص 9

باشد. اسلام از این نظر قوانین و مقرراتی دارد. همچنین علم اقتصاد به معنی کشف روابط ضروری که در جامعه های موجود هست نیز اصول و مبادی اولیه ای دارد. مثلا قانون عرضه و تقاضا و قانون هایی که برای پول و تورم آن ذکر می کنند و لوازم علی و معلولی که جریان ثروت خود به خود دارد. از این نظر در اسلام اقتصاد وجود ندارد، زیرا اقتصاد به این معنی صرفا یک علم نظری است.¹

البته این نظر که در اسلام، علم اقتصاد وجود ندارد در بین اندیشمندان مشهور است ولی بسیاری هم هستند که با توجه به دستورات و تعالیم متعالی اسلام، به دنبال آن هستند که علم اقتصاد را به نوعی اسلامی کرده و به عبارتی در پی آنند که علم اقتصاد را با تعالیم و اندیشه های اسلامی سازگار سازند و به تدوین علم اقتصاد اسلامی اقدام کنند.

تا اینجا تفاوت بین علم اقتصاد و نظام اقتصادی روشن شد اما این سؤال باقی است که وقتی سخن از سیره اقتصادی می شود؛ کدام اقتصاد مورد نظر است؟ جواب آن است که وقتی، کار و تولید اقتصادی در سیره و سخن امام علی علیه السلام مطرح می شود؛ در واقع به دنبال مباحثی از جنس نظام اقتصادی یا به عبارت دیگر بایدها و نبایدهای اقتصادی در بخش کار و تولید هستیم. البته این، بدین معنا نیست که چشم خود را نسبت به مباحث علم اقتصاد ببندیم؛ بلکه علاوه بر نظام اقتصادی، به علم اقتصاد نیز توجه داشته و آنچه را که موجب فهم بهتر از کار و تولید اقتصادی در اندیشه امام علی علیه السلام باشد، برای ما سودمند خواهد بود و از آن استفاده خواهیم کرد. بنابراین اولویت اول و نگاه اصلی به اقتصاد در این پایان نامه، نظام اقتصادی علوی است و علم اقتصاد در اولویت بعدی قرار دارد.

لازم به یادآوری است که برای شفافیت بیشتر نسبت به بخش تولید در اقتصاد، مؤلفه های تولید در سه نظام عمده اقتصادی، یعنی نظام اقتصادی مارکسیسم، سرمایه داری و اسلام، در فصل دوم پایان نامه، مورد بررسی قرار می گیرد تا با نگاهی بهتر بتوان موضوع کار و تولید را در فرمایشات و سیره عملی امام علی علیه السلام مورد مطالعه و ارزیابی قرار داد.

¹ مرتضی مطهری، نظری به نظام اقتصادی اسلام، چاپ 14، انتشارات صدرا، شهریور 1387، ص 200

اقتصاد خرد و کلان

« موضوع اقتصاد را به دو قسمت تقسیم کرده اند : اقتصاد خرد و اقتصاد کلان . اقتصاد خرد ؛ واحدهای کوچک اقتصادی از قبیل فرد مصرف کننده ، بنگاه‌های تولیدی و گروه‌های کوچک تولیدی مانند صنایع و بازارهای مختلف را به بحث و تحقیق می گیرد. در حالی که اقتصاد کلان مباحث مربوط به اقتصاد کل از قبیل محصول ملی ، درآمد کل ، اشتغال کل ، مصرف کل و سرمایه گذاری کل را مورد بحث قرار می دهد.»^۱

به عبارت دیگر، برای تجزیه و تحلیل تئوری اقتصاد ، آن را به دو قسمت تقسیم می کنند: «الف) اقتصاد خرد : شعبه‌ای از اقتصاد است که چگونگی رفتار و کردار واحدهای انفرادی از قبیل یک شخص ، یک خانواده و یا یک سازمان تولیدی مثل شرکت را مطالعه و بررسی کند . بنابراین در این شاخه از اقتصاد ، اوضاع و احوال یک واحد کوچک مجزا از دیگر واحدها مورد تجزیه و تحلیل قرار می گیرد . ب) اقتصاد کلان : شعبه‌ای از اقتصاد است که رفتار و کردار تمامی واحدها را یکجا بررسی و تجزیه و تحلیل می کند. در حقیقت ، اقتصاد کلان تجزیه و تحلیل بر مبنای کمیته‌های کلی ، و در مقیاس مجموعه‌ها (اعم از مجموع نواحی ، بخش ، مناطق بزرگ و بالاخره جامعه های اقتصادی) می باشد.»^۲ همچنین ، اقتصاد کلان طرز کار یک نظام اقتصادی را به هنگام برخورد با مسائلی نظیر فقر ، تورم ، رکود و بیکاری مورد آزمون قرار می دهد. به عنوان مقایسه ، اقتصاد کلان ، جنگلی را مورد مطالعه قرار می دهد اما اقتصاد خرد درخت‌های تک تک یا بعضی وقت‌ها باغ‌ها را مورد مطالعه قرار می دهد.^۳

3- سیره اقتصادی

با توجه به معنای سیره و اقتصاد که در دو مورد قبل بیان شد ؛ در تعریف سیره اقتصادی می‌گوئیم که منظور از سیره اقتصادی ، پرداختن به روش‌ها و بدست آوردن سبک زندگی اقتصادی افراد خاص (همچون امیرالمؤمنین علی علیه السلام) است.

¹ حسن توانایان فرد ، مقدمه ای بر علم اقتصاد ، ص 82

² عبدالله جاسبی ، نظام های اقتصادی ، چاپ دوم ، تهران ، سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی ، 1364 ، ص 4 و 5

³ رک ؛ جان . پی . دال ، فرانک ارازم ، اقتصاد تولید ، ترجمه محمد رضا ارسلان بد ، مرکز نشر دانشگاهی ، تهران ، چاپ اول ،

1366، ص 8

البته برای دستیابی و درک بهتری از سبک و روش اقتصادی آن حضرت ، می بایست علاوه بر سیره عملی امام علی علیه السلام ، سخنان ایشان نیز مد نظر قرار گیرد .

4- تولید

همچنانکه گفته شد ؛ مباحث اصلی اقتصاد را به سه بخش تولید ، توزیع و مصرف تقسیم می کنند و هر کدام از اینها ، دو نوع را شامل می شوند ؛ یکی محصول (کالا) و دیگری خدمات . یعنی همچنانکه در بخش تولید می گوئیم تولید محصول و خدمات در بخش توزیع و مصرف نیز این دو وجود دارد.

برای تولید ، تعریف های مختلفی گفته شده است. در یک تعریف آمده است : « عمل ساختن و تهیه کالا و خدمات را تولید می نامند. »¹ در تعریفی دیگر این گونه ذکر شده که : کار و فعالیتی که موجب می گردد تا مواد و منابع قابل مصرف شوند ، تولید نام دارد . در بسیاری از تعریف ها ، برآورده شدن نیاز مصرف کننده نیز در تعریف لحاظ گردیده است . مانند اینکه گفته شده : فعالیت بشر برای رفع حوائج است.²

در نظام اقتصادی سرمایه داری ، تولید و به دست آوردن سود بیشتر در اولویت اول قرار دارد ؛ برعکس نظام اقتصادی مارکسیسم که توزیع در اولویت اول قرار دارد . اما در نظام اقتصادی اسلام ، اگرچه کار و تولید اهمیت بسیاری دارد اما مباحث اقتصادی دیگر نیز دارای اهمیت بوده و حتی می توان گفت با توجه به پیوندی که ارکان اقتصاد با هم دارند ؛ تمام مباحث اصلی اقتصاد (تولید، توزیع و مصرف) از اهمیت نسبتاً یکسانی در نظام اقتصادی اسلام برخوردار است و همزمان ، به تمام مباحث توجه شده است و هر کدام در جای خود بسیار مهم می باشد و لازم است در هر بحث به آداب و دستورات راجع به آن توجه کافی داشت.

¹ عبدالله جاسبی ، نظام های اقتصادی، ص 7

² ر.ک ؛ محمد یوسف حریری ، اسلام و نظام های اقتصادی ، ص 77 - همچنین تعریف های دیگری برای تولید گفته شده که جهت اطلاع بیشتر می توان به کتاب درآمدی بر اقتصاد ص 16 و 281 مراجعه نمود .

انواع تولید

همچنان که گفته شد تولید به دو نوع اصلی کالا و خدمات ، تقسیم می شود . کالا ؛ تولید مادی و قابل لمس است که در کارگاه ها و کارخانه ها و کشت زارها و معدن ها حاصل می شود و ارزش مبادله ای دارد . خدمت ؛ تولیدی غیر مادی و غیر قابل لمس است و در کارهای توزیعی ، تجاری ، حمل و نقل و کارهای پزشکی ، تربیتی ، پلیسی و ... شکل می گیرد.^۱

برای تولید ، انواع دیگری نیز گفته شده است . اقتصاد دانان تولیدات را بر حسب اینکه تا چه حد حاجت های مختلف انسان را پاسخ می دهند مورد تقسیم بندی قرار داده اند . در این تقسیم ، تولیدات به سه نوع تقسیم بندی شده اند: 1- تولید ضروری ؛ که برای ادامه حیات و زندگی لازمند مانند : مواد غذایی ، آشامیدنی ، البسه ، دارو ، مسکن و نظایر آن ، که محرومیت از برخی می تواند باعث قطع حیات گردد . قابل توجه اینکه تولیدات جنگی هم در مواقع خاصی می تواند جزو چنین کالاهای ضروری به حساب آید. همچنین تولید صنایع و مراکزی که به حفظ استقلال و قدرتمندی جامعه منجر می شود. 2- تولید نیمه ضروری ؛ تولیداتی که گرچه برای ادامه حیات و تأمین رفاه لازمند ولی فقدانشان لزوماً قطع حیات را باعث نمی شود مانند: البسه های متنوع ، فرش ، تختخواب ، یخچال ، امکانات تعلیم و تربیتی و... 3- تولیدات تجملی ؛ تولیداتی هستند که حاجات لوکس و فانتری را برطرف کرده ولی هیچگونه رابطه ای با مرگ و میر و حفظ استقلال ندارند. مانند : جواهرات ، لوازم آرایش ، وسائل و آلات موسیقی و محصولات در این ردیف.^۲

در تقسیمی دیگر ، کالا به دو نوع سرمایه ای و مصرفی تقسیم گردیده است. « درکالای مصرفی؛ هدف نهایی تمام تولید ، ارائه کالا و خدماتی است که مورد نیاز مصرف کننده می باشد. درکالای سرمایه ای ؛ این کالاها به وسیله مصرف کننده مصرف نمی شود بلکه تولید کنندگان از

^۱ ر.ک ؛ محمد یوسف حریری ، اسلام و نظام های اقتصادی ، ص 78

^۲ همان ، ص 84

آنها برای تولید کالای مصرفی استفاده می کنند. این کالاها نیز کالاهای واسطه یا کالاهای تولید کننده خوانده می شوند مانند : کارخانه ، ماشین پرس ، پشم خام ، وسایل حمل و نقل و غیره.¹

در این پایان نامه ، صرف نظر از تقسیمات مختلف تولید ، بحث متمرکز بر تولید محصول و خدمات است. همچنین منظور از واژه کار ، کارهایی است که در راستای این دو نوع از تولید باشد نه هر کاری .

---

¹ دفتر همکاری حوزه و دانشگاه ، درآمدی بر اقتصاد اسلامی ، ص 30

ج) مؤلفه ها و مسائل اصلی تولید

بحث تولید و مسائل مربوط به آن از اساسی ترین مباحث اقتصاد است ، زیرا اگر تولید نباشد توزیع و مصرف معنا نخواهد داشت . برای توضیح و تبیین بخش تولید ، ابتدا لازم است - غیر از آنچه در مورد انواع کلی تولید گفته شد - گستردگی مباحث تولید و مؤلفه های آن را ، مورد نظر قرار داده و مباحث اصلی تولید را بیان کرد .

وقتی نگاه ما به تولید ، همراه با دقت و ژرف اندیشی باشد ؛ سؤالات گوناگونی مطرح خواهد شد که در واقع مباحث اصلی تولید را می نمایاند . مهمترین سؤالاتی که در بخش تولید با آن روبرو می شویم عبارتند از : چه نوع کالا و خدماتی تولید شود؟ چه مقدار باشد ؟ برای چه کسی تولید کنیم ؟ هدف و انگیزه تولید چیست؟ عوامل تولید و نقش آن در تولید چیست؟ تولید و مالکیت ابزار آزاد باشد یا نه ؟ آیا کلیه عوامل قابل دسترس تولید با ظرفیت کامل و کارآئی لازم ، مورد بهره برداری قرار گرفته است ؟ کالاهای مختلف چگونه و با چه روش هایی تولید شود؟ و سؤالاتی از این قبیل.¹

با دقت و تأمل در سؤالات مطرح شده ، می توان دریافت که این سؤالات بسیار جزئی است و بهتر است آنها را ضمن چند دسته کلی بیان کرد تا ضمن پرهیز از پراکنده گویی مطالب ، آسان تر به مقصود رسید. بنا به آنچه در مباحث اقتصاد آمده است ؛ می توان مباحث اصلی تولید را طی این چند موضوع بیان کرد : الف) انگیزه و محرک تولید ؛ در این بحث ضمن بیان جایگاه تولید ، محرک و هدف اصلی از تولید بیان می شود . ب) عوامل تولید ؛ منابع یا عوامل تولید دارای چهار رکن است که عبارتند از: منابع طبیعی یا زمین ، منابع انسانی یا کار ، سرمایه و مدیریت تولید ؛ که بحث های مهم و متنوعی در مورد این عوامل قابل ارائه است. ج) کمیت و کیفیت تولید ؛ در

¹ رک ؛ محمد یوسف حریری، اسلام و نظام های اقتصادی ، ص 22 و پل ساموئلسن - ویلیام نوردهاوس ، ص 51 و حسن توانایان فرد ، ص 14 و عبدالله جاسبی ، ص 10-13 و عبدالکریم بی آزار شیرازی ، نظام اقتصاد اسلامی (مقالات سمینار بین المللی اقتصاد اسلامی دانشگاه الزهرا) ، چاپ اول ، تهران ، دفتر نشر فرهنگ اسلامی ، 1373 ، ص 89

اینجا می توان موضوعات گوناگونی از جمله ؛ مقدار و میزان تولید ، چگونگی تولید ، راندمان و رشد تولید و نوع تولید را مطرح نمود . (د شیوه ها و مناسبات تولید ؛ در این بحث دو شیوه کلی تولید بیان می گردد .

البته مباحث دیگری نیز وجود دارد که ضمن بیان موضوعات یادشده ، می توان آنها را ذکر کرد و اهمیت چندانی در بیان مستقل آنها نیست . مؤلفه های تولید در اینجا به طور خلاصه ارائه می شود و در فصل دوم ، ضمن بیان نظام های اقتصادی ، مؤلفه های تولید با توضیح بیشتری ارائه خواهد شد .

الف) انگیزه و محرک تولید

یکی از مهمترین مؤلفه های تولید انگیزه یا محرک یا هدف از تولید است. اینکه انسان با چه هدف و انگیزه ای به تولید می پردازد ، می تواند در رفتار فرد نسبت به تولید کالا و خدمات و نیز در کمیّت و کیفیت تولید بسیار تأثیر گذار باشد.

محرک یا انگیزه تولید چند چیز می تواند باشد : 1- رفع حوائج 2- سود 3- کسب قدرت . همچنان که در تعریف تولید ذکر شد ؛ در میان بعضی از تعریف ها ، هدف و انگیزه تولید ، برآورده شدن نیاز مصرف کنندگان بیان شده است . در تعیین اهداف تولید ، گاهی جمع و زمانی فرد مورد نظر است . مسلماً هدفی که از تولید برای جمع - به عنوان یک کل - می توان فرض نمود ، تأمین نیازهای جمع و بالابردن سطح معیشت و بهبود بخشیدن به آن می باشد . اما در نظر به فرد ، هدف های عمده تولید را از دو جهت می توان بررسی نمود ؛ یکی تولید به انگیزه بالا بردن سطح زندگی خویش و دیگری به انگیزه بالا بردن سطح زندگی دیگران.¹ در اینجا فرض سومی نیز متصور است که ناشی از ترکیب دو انگیزه در دو جهت مختلف می باشد . بدین معنی که امکان دارد افراد ، اصل فعالیت های تولیدی را با انگیزه رفع نیازهای شخصی انجام دهند اما به نوعی آن فعالیت ها را با در نظر گرفتن مصالح عمومی انتخاب نمایند.²

¹ ر.ک؛ دفتر همکاری حوزه و دانشگاه ، درآمدی بر اقتصاد اسلامی ، ص 283

² همان ، ص 284

البته می توان همه این امور و انگیزه ها را با اضافه کردن و جهت دادن الهی ، به گونه ای ابراز داشت که هدف اصلی از تولید و کار اقتصادی - حتی در امور مادی - هدف و انگیزه ای الهی و معنوی باشد و در واقع هدف اصلی را معنوی و هدف و انگیزه فرعی را رفع حاجت و امثال آن دانست.

ب) عوامل تولید

مهمترین عاملی که میزان تولید یک کشور را تحت تأثیر قرار می دهد ، کمیت و کیفیت منابع تولیدی آن می باشد. این منابع را گاه عوامل تولید و گاه نهاده ها می خوانیم که به چهار گروه تقسیم می شوند : 1- منابع طبیعی (زمین) ؛ منابعی مثل زمین های مزورعی ، جنگل ها ، معدن ، آب های که در آن ماهیگیری ممکن می باشد و موارد دیگر که در اقتصاد آنها را به نام زمین می شناسند . 2- منابع انسانی (نیروی کار) ؛ اعم از فکری و جسمی که ممکن است اکتسابی یا ذاتی باشد و در اقتصاد آن را کار می نامند . مقصود ما از کار ، کوشش بشری برای تولید کالا است. 3- سرمایه (و ابزار کار) ؛ کلیه چیزهایی که توسط بشر برای تولید بیشتر ساخته شده ، مثل ابزارها ، ماشین آلات ، وسائل مختلف و چیزهایی که معمولاً نه در تولید خود آنها بلکه در تولید سایر کالاها مورد استفاده قرار می گیرند و در اقتصاد آن را سرمایه می نامند. 4- مدیریت تولید ؛ غالباً علاوه بر سه عامل گفته شده عامل چهارمی به نام مدیریت همراه با پذیرش ریسک اضافه می شود . تولید کالا و خدماتی که نیازهای جامعه را برآورده می سازند - حتی در بدوی ترین شکل تولید کالا- نهایتاً با استفاده از هر چهار نوع منابع فوق ممکن می گردد و همکاری عوامل تولید مورد نیاز بوده است.¹

هر کدام از عوامل تولید ، دارای مباحث مختلفی است که می توان آنها را جداگانه مورد بررسی قرار داد. چنان که موضوع نیروی انسانی و ویژگی های کار به بحثی طولانی نیاز دارد. همچنین در بحث مدیریت تولید ، مسائل زیادی مانند برنامه ریزی ، نوع برخورد با تولید کنندگان و کارگران ، نظارت بر روند تولید و ... مطرح می شود .

¹ ر.ک؛ عبدالله جاسبی، پیشین، ص 7 و حسن توانایان فرد ، پیشین ، ص 53 و دفتر همکاری حوزه و دانشگاه ، درآمدی بر اقتصاد اسلامی ، ص 13-24 و ل . لئونتیف ، اقتصاد سیاسی سرمایه داری ، ترجمه ا . پویا ، م . آذر ، چاپ اول ، نشر آینده ، 1361 ،

ج) کمیت و کیفیت تولید

در این قسمت چند بحث را می توان مطرح نمود: 1- نوع تولید ؛ یعنی چه کالاهایی در اولویت اول هستند و باید تولید شوند و چه کالاهایی نباید تولید شوند؟ 2- چه مقدار کالا و خدمات تولید شود؟ 3- کیفیت در تولید کالا و خدمات به چه صورت باشد؟ 4- چه کارهایی برای بالابردن راندمان کار و رشد تولید لازم است . این مباحث و مطالبی از این دست را می توان در این بحث مورد بررسی قرار داد که در فصل دوم توضیح داده می شود.

قدرت تولید از بحث های دیگری است که می توان در اینجا مطرح کرد. « قدرت تولید ، افزایش مقدار تولید ، نسبت به عوامل به کار رفته در تولید است. آثار قدرت تولید در اقتصاد عبارتند از : 1- پائین آمدن قیمت 2- پایین آمدن سود 3- بالا رفتن مقاومت اقتصادی کشور . امروزه ، اراده و میل به پیشرفت و تلاش تجربی را از عوامل اساسی افزایش قدرت تولید دانسته شده و اعتقاد بر این است که بدون کوشش و غلبه بر دشواری ها پیشرفت حاصل نمی شود ؛ که البته از لحاظ فنی باید عوامل متعددی ، چون داشتن تجهیزات مناسب ، معلومات فنی و ... را رعایت نمود .»¹

د) شیوه ها یا مناسبات چگونگی تولید

منظور از شیوه ها و مناسبات تولید ، روش کلی است که در ارکان اقتصاد اعمال می شود که آیا به صورت اشتراکی باشد یا فردی ؟ خصوصی یا دولتی ؟ به صورت متمرکز و برنامه ای یا غیر متمرکز و توسط بازار؟ و نیز نوع رفتار بین سرمایه دار ، تولید کننده و کارگر به چه شیوه ای باشد؟

در حال حاضر ، چون تولید معمولاً انفرادی نیست ، قهراً روابط و مقررات خاصی را ایجاد می کند . یک سلسله روابط نیز خواه ناخواه در تولید میان افراد برقرار می شود ، مانند رابطه مزد

¹ محمد یوسف حریری ، اسلام و نظام های اقتصادی ، ص 99

بگیری و فروش کار و مزارعه و غیره . روابط اقتصادی از طرفی به واسطه تولید و از طرفی به واسطه تقسیم و توزیع ثروت برقرار می شود ؛ ولی روابط تولیدی مربوط است به ارزش کار .^۱

مناسبات تولیدی بر پایه اشکال مختلف مالکیت است . بنا به نظر مارکسیسم ، تاکنون پنج نوع از این روابط یا به عبارت دیگر شیوه‌های اصلی تولید وجود داشته است: 1- روابط جامعه های اشتراکی آغازین (تولید ابتدایی) 2- روابط برده داری 3- روابط زمین داری (فئودالیسم) 4- روابط سرمایه داری 5- روابطی که مبتنی بر مالکیت اجتماعی وسایل و ابزار تولید می باشد (سوسیالیستی). پس می توان مناسبات تولید را به دو نوع اساسی تقسیم کرد : الف) مناسبات تولیدی مبتنی بر مالکیت های فردی وسایل تولید ، که همان روابط به وجود آورنده رقابت های سود جویانه و تسلط جویی و وابستگی است. ب) مناسبات تولید ، بر مبنای مالکیت اجتماعی ابزار و وسایل تولید که می توان آن را ، مناسبات اشتراکی و تعاون نامید .^۲

در بحث شیوه‌های تولید ، علاوه بر شیوه‌های کلی تولید که بیان شد ؛ جا دارد روش‌ها و شیوه‌های جزئی در تولید محصولات و خدمات مختلف نیز مورد بحث قرار گیرد اما به جهت اینکه روش‌های تولید در هر مورد ، بحثی تخصصی در اقتصاد به شمار می آید ؛ پرداختن به آنها خارج از بحث می شود ؛ اما در عین حال نمونه‌هایی از این شیوه‌ها ، در فصل سوم و چهارم ، ضمن بیان سخنان و سیره امام علی علیه السلام خواهد آمد.

^۱ ر.ک؛ مرتضی مطهری ، نظری به نظام اقتصادی اسلام ، ص 30

^۲ ر.ک؛ ی. یاخوت ، جامعه و تولید ، ترجمه احمد بیانی ، چاپ دوم ، تبریز ، نشر احیاء ، 1336، ص 59 و ل . لئونتیف ،

نتیجه گیری فصل اول

در این فصل ضمن توضیح مفاهیم کلیدی پایان نامه ، بیان شد که منظور از سیره اقتصادی امام علی علیه السلام در تولید ، پرداختن به روش ها و سبک زندگی آن حضرت در تولید کالا و خدمات اقتصادی است .

برای رسیدن به این مقصود ، ابتدا لازم است مسائل و مؤلفه های اصلی تولید را شناخت ؛ تا با توجه به این مؤلفه ها ، سخنان و سیره عملی آن حضرت را ارزیابی نمود . به همین جهت ، در این فصل ، کلیاتی از مؤلفه های تولید بیان گردید که توضیح بیشتر آن ، ضمن بررسی تولید در نظام های اقتصادی سرمایه داری ، مارکسیسم و اسلام ، در فصل دوم می شود.